

Маланюк Н.Ю.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»***ТЕРМІНОЛОГІЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: СУЧАСНІ ВАРІАНТИ І ПІДХОДИ**

Вступ. Попри багатомісячну історію формування концепції верховенства права, його зміст залишається змінним і залежить від особливостей правової культури, національних умов, рівня розвитку наукової думки, практики правозастосування, а також від суб'єктивних підходів дослідників. Мінливість змісту принципу верховенства права свідчить про його універсальність і здатність адаптуватися до різноманітних правових, культурних і соціальних контекстів. Це є як перевагою, так і викликом для правової науки. З однієї сторони, гнучкість цього принципу дозволяє йому ефективно функціонувати в умовах різних правових систем і сприяти розвитку суспільства. З іншої сторони, залежність від суб'єктивних поглядів дослідників чи особливостей національної правової культури може породжувати ризик спотворення його суті.

Разом із тим, сучасна правова наука, яка прагне до цілісного розуміння верховенства права, відкриває можливість не лише для теоретичного осмислення, але й для практичного застосування цього принципу в умовах глобалізації та зростання правових викликів. Універсальність верховенства права має слугувати орієнтиром для побудови справедливих суспільств, де права людини, свобода і рівність залишаються непорушними цінностями, незалежно від культурних чи політичних контекстів.

Тому, можемо говорити, що сучасна суспільно-правова наука поступово вибудувала доктрини, які спираються на цілісне праворозуміння принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання верховенства права було дослі-

джено багатьма вченими, зокрема: Н. Загребельна, О. Бодня, В. Казарян, В. Зернюк, Д. Лозовський, П. Рабінович, А. Пухтецька, С. Головатий, С. Шевчук та інші. Однак в умовах агресії проти нашої країни, геополітичної нестабільності та цифровізації воно набуває нових аспектів і вимагає подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Принцип верховенства права, як відомо, виник у межах концепції природного права разом із фундаментальними ідеями свободи, рівності, справедливості, гідності, недоторканності приватної власності та іншими базовими цінностями. Природно-правова основа розвитку суспільства та держави передбачає створення регулятивних механізмів, які гарантують захист прав і свобод, що впливають із самої природи людини, незалежно від суб'єктивних поглядів чи законодавчого регулювання в окремій державі.

Звертаючись до витоків та історії становлення терміна «верховенство права», варто зауважити, що англійський термін «rule of law» дійсно відображає активну, динамічну природу права. Він акцентує увагу на тому, що право має діяти не лише в межах державних інститутів, а й у всіх сферах суспільного життя. Це суттєво відрізняє його від більш звуженого поняття «правова держава», яке традиційно сприймається через призму державних структур і їхніх взаємовідносин із громадянами.

Підхід А. Дайсі, що окреслює «rule of law» через чотири основні принципи, зосереджує увагу на універсальності, справедливості та верховенстві права. Його акцент

на незалежності закону від особистостей та непорушності правил для всіх є надзвичайно актуальним для сучасних правових систем, зокрема в умовах глобалізації, коли національні закони все частіше стикаються з міжнародними викликами.

Особливо цінним є підхід, згідно з яким закон має бути зрозумілим і передбачуваним, що гарантує стабільність у суспільстві. Однак варто зазначити, що принципи, сформульовані А. Дайсі, вимагають постійного переосмислення в контексті сучасних суспільств, де цифрові технології, економічні кризи та геополітичні зміни впливають на реалізацію права.

Загалом, термін «rule of law» і його філософія залишаються універсальною основою для забезпечення справедливості, яка виходить за межі вузьких національних рамок і пропонує перспективу глобального правового порядку. Цей підхід може служити дороговказом для країн, які прагнуть зміцнити правову культуру та забезпечити верховенство закону.

Погоджуємося з думкою Н.А. Загребельної, що після вступу України до Статуту Ради Європи держава взяла на себе важливі зобов'язання як учасник цього міжнародного інституту. Одним із ключових зобов'язань є повне визнання та дотримання прав і основоположних свобод людини не лише на рівні державних чи місцевих органів влади, а й усіма особами, що перебувають під українською юрисдикцією [1].

Формування поняття «верховенство права» в українському правничому середовищі є відображенням складного історичного шляху, який пройшла країна на шляху від авторитаризму до демократії. Цей перехід вимагав переосмислення правових цінностей та створення нових підходів до регулювання суспільних відносин. Верховенство права стало ключовою засадою для побудови правової держави, утвердження демократичних принципів і забезпечення захисту прав людини. Проте, сучасні виклики, такі як війна, політичні трансформації та реформування судової системи, а також історична спадщина,

значно впливають на сприйняття й реалізацію цього принципу в Україні [2, с.46].

Як зауважує Н.А. Загребельна, у сучасних умовах верховенство права часто неправильно розуміється та тлумачиться. Для його повноцінного впровадження недостатньо лише створювати закони чи урядові постанови, які виглядають добре «на папері». Натомість необхідно забезпечити їхнє реальне впровадження і дієвість у практиці. Теоретичні норми мають бути доповнені практичним виконанням, що гарантує їхню повну реалізацію на всіх рівнях. Такий підхід є критично важливим для успішного реформування державного управління та побудови ефективної правової системи в Україні [1].

Тому, принцип верховенства права вимагає не тільки створення якісних правових норм, але й їх ефективного застосування на практиці. У цьому контексті важливими є три аспекти:

- роз'яснення прав та обов'язків: громадяни й організації повинні розуміти свої права та обов'язки, передбачені законом. Недостатність юридичної освіти та інформаційної підтримки стає бар'єром для реалізації прав;

- прогнозованість і відповідальність: закони мають бути чіткими, послідовними і передбачуваними. Водночас, їх порушення повинно нести за собою невідворотну відповідальність, незалежно від статусу порушника;

- моніторинг та контроль: потрібен постійний моніторинг дотримання прав людини на всіх рівнях – від місцевих громад до центральної влади. Це можливо через незалежні інститути та громадянське суспільство.

Продовжуючи тему розуміння верховенства права в сучасних підходах, хочемо відзначити праці С. Головатого, М. Козюбри, А. Пухтецької, С. Шевчука та інших. М. Козюбра виділяє чотири доктринальні підходи: ототожнення з верховенством закону в його вузькому сенсі; розуміння верховенства всіх нормативно-правових актів; трактування через категорії розуму та справедливості, властиві природному праву; пріоритет міжнародних принци-

пів і норм над національним законодавством. Кожен підхід відображає специфіку правової думки та практики [3, с. 21-22].

А. Пухтецька, в контексті розгляду принципу верховенства права, звертається до необхідності глибокого теоретичного осмислення цього поняття, особливо в умовах трансформації правової системи України. Вона акцентує увагу на тому, що верховенство права є не лише юридичним ідеалом, а й практичним орієнтиром для державних інститутів, органів влади та суспільства в цілому. Для А. Пухтецької важливим є не тільки формальне дотримання правових норм, а й реальне забезпечення справедливості через систему судочинства та правозастосування. Дослідниця підкреслює, що принцип верховенства права не обмежується лише формулюваннями законів чи міжнародних угод, а передбачає безумовне виконання законів на всіх рівнях управління, починаючи від законодавчих актів і закінчуючи практичними діями органів влади. Вона вважає, що для реалізації цього принципу в Україні необхідно враховувати як юридичні, так і соціально-економічні аспекти, зокрема, забезпечення доступу до правосуддя та рівність усіх громадян перед законом.

З огляду на сучасні виклики, такі як політичні трансформації, війна та необхідність реформ у судовій системі, А. Пухтецька наголошує на важливості системного підходу до реалізації верховенства права. Вона вважає, що тільки через інтеграцію цього принципу у всі сфери державного управління можна досягти ефективної правової держави, в якій права людини будуть гарантуватися на практиці, а не лише на папері [4, с. 33-43].

Сергій Головатий, як один із провідних українських експертів у сфері права, багато уваги приділяв дослідженню та впровадженню принципу верховенства права в українське суспільство. У своїх роботах і публічних виступах він неодноразово наголошував на важливості цього принципу як основи для демократичної держави та гарантії прав і свобод громадян.

Головатий вважав, що побудова правової держави неможлива без дотримання принципу верховенства права, тобто всі органи державної влади, посадові особи і громадяни мають діяти виключно в межах закону.

Сергій Головатий наголошував, що захист прав людини – ключова складова верховенства права. Закони мають спрямовуватися на забезпечення гідності, свободи й рівності всіх громадян. А також він вважав, що верховенство права неможливе без незалежного судочинства. Судова система повинна бути захищена від будь-якого політичного чи іншого впливу. У своїй роботі Головатий застерігав від того, щоб верховенство права зводилось лише до формального дотримання закону. Він акцентував увагу на змістовному аспекті – закони мають бути справедливими, прозорими та спрямованими на суспільне благо [5].

Станіслав Шевчук, відомий український правознавець, зробив значний внесок у розвиток і утвердження принципу верховенства права в Україні. Він розглядав верховенство права не лише як юридичний принцип, але й як етичну та філософську основу, що гарантує справедливість, захист прав людини та обмеження свавілля влади. С. Шевчук підкреслював ключову роль судової влади у забезпеченні верховенства права, наголошуючи, що судді повинні бути незалежними, професійними та сприяти правовій визначеності. Він також відстоював принцип пропорційності, який забезпечує баланс між інтересами суспільства і правами особи. У своїх роботах він акцентував на важливості інтеграції міжнародних стандартів у національне право, зокрема стандартів Ради Європи та Європейського суду з прав людини. За словами Шевчука, верховенство права є фундаментом демократії, а судова практика повинна забезпечувати не лише дотримання букви закону, але й його духу, спрямованого на справедливість і захист людської гідності. Як голова Конституційного Суду, він активно сприяв судовій реформі та ухваленню рішень, що зміцнювали демокра-

тичні інститути та правову систему України [6, с. 175-186].

На нашу думку, сучасні підходи до принципу верховенства права відображають його складність як теоретичного та практичного феномена. Баланс між формально-юридичним сприйняттям верховенства закону та ціннісним підходом через категорії справедливості є ключовим для забезпечення ефективного правопорядку.

Українські науковці сходяться на тому, що верховенство права має забезпечувати: – захист прав і свобод людини: особливо через інтеграцію європейських стандартів і рішень ЄСПЛ; – незалежність судової системи: як ключового гаранта справедливості і правової визначеності; прозорість і підконтрольність влади: влада повинна діяти виключно в межах закону; адаптацію до сучасних викликів: таких як цифровізація, кібербезпека і глобалізація.

Особливо значущим є визнання ролі міжнародного права, що уможливорює інтеграцію універсальних принципів у національне законодавство. Водночас важливо зберігати самобутність правової системи, яка повинна гармонійно поєднувати міжнародні стандарти з локальними потребами суспільства.

З огляду на те, що наша країна переживає складний період, принцип верховенства права набуває надзвичайного значення. Держава має знаходити баланс між забезпеченням безпеки, дотриманням прав людини та збереженням демократичних інститутів. В умовах повномасштабної агресії проти України цей принцип підлаштовується під нові виклики, зокрема воєнний стан, тимчасові обмеження прав і необхідність запровадження надзвичайних заходів.

У контексті сучасних подій принцип верховенства права можна розглядати у трьох

ключових аспектах. Зокрема, – дотримання конституційних засад: у період воєнного стану Конституція України зберігає своє верховенство. Стаття 64 Конституції України передбачає, що обмеження прав і свобод можливе лише в умовах воєнного або надзвичайного стану, однак такі права, як право на життя та людську гідність, залишаються недоторканими. Крізь призму ролі судової системи. Незважаючи на складнощі, судова система України продовжує функціонувати, розглядаючи справи, пов'язані з порушенням прав громадян у період війни, і забезпечуючи юридичну визначеність. А також в межах співпраці з міжнародними партнерами. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями для фіксації воєнних злочинів і забезпечення притягнення до відповідальності винних, що підкреслює важливість верховенства права на глобальному рівні.

Висновки. Вважаємо за необхідне відзначити, що у сучасному українському контексті принцип верховенства права є не лише ідеалом, а й необхідною умовою для подолання викликів, зумовлених війною, політичними реформами та модернізацією судової системи. Водночас це поняття має бути переосмислене у світлі глобальних змін, таких як цифровізація, геополітична нестабільність та економічні трансформації. Також, верховенство права не може існувати ізольовано від правової культури суспільства. Його впровадження вимагає не лише змін у законодавстві, а й у свідомості громадян, які повинні усвідомлювати свої права й обов'язки, а також довіряти системі правосуддя. Лише такий комплексний підхід дозволить Україні побудувати стійке демократичне суспільство, де верховенство права стане фундаментальною цінністю.

Анотація

Метою роботи є аналіз принципу верховенства права як універсального фундаменту правової держави, його еволюції в історичному та сучасному контекстах, а також особливостей реалізації цього принципу в умовах війни, глобалізації та правових трансформацій. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: теоретико-правовий, порівняльно-правовий, нормативно-право-

вий, емпіричний, соціологічний. В процесі дослідження визнано, що принцип верховенства права є критично важливим для забезпечення справедливості та демократії в Україні. Водночас, цей принцип має бути переосмислений з огляду на сучасні глобальні зміни, такі як цифровізація, геополітична нестабільність і економічні трансформації. Для його ефективного впровадження необхідно не лише змінювати законодавство, але й працювати над правовою культурою громадян, щоб забезпечити стабільне та справедливе суспільство. Лише комплексний підхід до реалізації принципу верховенства права дозволить Україні побудувати сильну правову державу, де права людини будуть гарантуватися не тільки на папері, а й на практиці. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі принципу верховенства права в контексті сучасних викликів, що постають перед Україною в умовах воєнного стану, політичних та судових реформ. Автором роботи виділено кілька ключових аспектів реалізації цього принципу в українському правовому середовищі. Результати дослідження можуть стати основою для подальшого розвитку правової системи та формування політики, яка сприятиме забезпеченню прав і свобод громадян навіть в умовах складних соціально-політичних трансформацій. Вони здатні допомогти у створенні більш гнучких і адаптивних механізмів правового регулювання, що враховуватимуть національні та регіональні особливості, підвищать рівень довіри до інституцій і забезпечать стійкість демократичних процесів.

Ключові слова: принцип, верховенство права, концепція, підхід, правова держава, правова система, законність, цифровізація, геополітична нестабільність, економічні трансформації, суспільство.

Malaniuk N.Iu. Rule of law terminology: modern options and approaches

Summary

The purpose of the work is to analyze the principle of the rule of law as the universal foundation of a legal state, its evolution in historical and contemporary contexts, as well as the peculiarities of the implementation of this principle in conditions of war, globalization, and legal transformations. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: theoretical and legal, comparative legal, normative and legal, empirical, sociological. The study recognized that the rule of law is critically important for ensuring justice and democracy in Ukraine. At the same time, this principle must be rethought in light of modern global changes, such as digitalization, geopolitical instability, and economic transformations. For its effective implementation, it is necessary not only to change the legislation, but also to work on the legal culture of citizens to ensure a stable and just society. Only a comprehensive approach to implementing the rule of law will allow Ukraine to build a strong legal state, where human rights will be guaranteed not only on paper, but also in practice. The study consists of a comprehensive analysis of the principle of the rule of law in the context of modern challenges facing Ukraine in the context of martial law, political and judicial reforms. The author of the work highlights several key aspects of the implementation of this principle in the Ukrainian legal environment. The results of the study can become the basis for further development of the legal system and policy formulation that will contribute to ensuring the rights and freedoms of citizens even in conditions of complex socio-political transformations. They can help in creating more flexible and adaptive mechanisms of legal regulation that will take into account national and regional characteristics, increase the level of trust in institutions and ensure the sustainability of democratic processes.

Key words: principle, rule of law, concept, approach, rule of law, legal system, legality, digitalization, geopolitical instability, economic transformations, society.

Список використаних джерел:

1. Загребельна Н. А., Бодня О. В. Верховенство права як фундаментальний принцип сучасної правової держави. *Legal Bulletin*. 2020. № 1. С. 43-48.
2. Казарян В.М., Зернюк В.В., Лозовський Д.Є. Генеза принципу верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 46-51. URL: http://lsej.org.ua/8_2021/12.pdf.
3. Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Львів : Сполом, 2016. 200 с.
4. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 3. С. 33-43.
5. Головатий С. Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя». URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovaty_rule_of_law_report_comments_2019.pdf.
6. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. №5. С. 175-186.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>